

Adnan Fazlić,
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

prof. dr sc. Irma Deljković,
Fakultetu za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

MULTIDISCIPLINARNI PRISTUP PROVOĐENJU RADNJE PREPOZNAVANJA OSOBA U KRIMINALISTIČKOJ ISTRAZI

SAŽETAK

Radom je oslovljena problematika provođenja radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi sa naglaskom na multidisciplinarni pristup, koji prvenstveno implicira krivičnoprocesnu, kriminalističku i psihološku komponentu. Naime, primarna intencija rada jeste ukazati na značaj i nužnost multidisciplinarnog pristupa kod provođenja radnje prepoznavanja osoba, s ciljem identifikacije rizika pogrešnih prepoznavanja osoba koji se mogu javiti u kriminalističkoj praksi. S tim u vezi, predmet razmatranja su određeni faktori koji mogu utjecati na (ne)pouzdanost kognitivnih psihičkih procesa kod svjedoka očevidaca, kao i divergentne policijske procedure provođenja radnje prepoznavanja osoba. Finalno, u radu će biti elaborirana savremena naučna dostignuća iz domena kriminalističke i psihološke nauke koja smjeraju kvalitativnom unaprjeđenju pouzdanosti radnje prepoznavanja osoba.

Ključne riječi: prepoznavanje osoba, linija za prepoznavanje, multidisciplinarnost, kriminalistika, psihologija

1. UVOD

Naučni diskurs koji oslovljava problematiku provođenja radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, nedvojbeno ukazuje na dualističku prirodu ove procesne radnje, odnosno postojanje tzv. efekta Dr Jekyll-Mr. Hyde. Najprikladnije objašnjenje ovog dualizma proizlazi iz spoznaje da se unatoč evidentnim manjkavostima manifestiranim kroz rizik prepoznavanja pogrešnih osoba, organi krivičnog gonjenja ne mogu odreći ove procesne radnje prilikom istraživanja i razjašnjavanja širokog opusa krivičnih djela. Ovo posebno dolazi do izražaja u slučajevima kada materijalni dokazi nisu dovoljni za generiranje spoznaja o identitetu učinitelja krivičnog djela (Brainerd i Reyna, 2005). Stoga, Clark, Moreland i Rush (2015b), pozivajući se na presudu Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država US v. Wade iz 1967. godine, prepoznavanje osoba opisuju kao „kritičnu fazu“ kriminalističke istrage, te naglašavaju da ova radnja istovremeno ima značajne implikacije za učinkovitost sistema krivičnog pravosuđa en général. Neki autori inostrane provinijencije, posebno oni sa područja Sjedinjenih Američkih Država, iznose tvrdnje da je rizik prepoznavanja pogrešne osobe imanentan ovoj procesnoj radnji, što je čini primarnim uzročnikom pogrešaka u kriminalističkoj istrazi. Primjerice, takve stavove zastupaju Swanson, Chamelin, Territo i Taylor (2012) te Gross i Shaffer (2013), koji ističu da pomenute pogreške vrlo često rezultiraju pravosnažnim osuđivanjem nevinih osoba. Loftus (2013) također zastupa ovo stajalište i navodi rezultate empirijskog istraživanja provedenog na uzorku od 300 identificiranih osoba pravosnažno osuđenih za zločin koji nisu učinile, od kojih je 75% osuđeno na osnovu pogrešnog prepoznavanja. Tako Krapac, Đurđević, Ivičević Karas, Bonačić i Burić (2014), pozivajući se na dugogodišnja praktična kriminalistička iskustva i istraživanja eksperimentalne psihologije, upozoravaju na opću nepouzdanost ljudske spoznaje koja čini osnovu procesa prepoznavanja osoba, te navode sljedeća četiri osnovna uzroka manjkavosti ovog procesa: (1) pogreške u zapažanju; (2) nedostaci u sjećanju; (3) pogreške u imaginaciji; te (4) pogreške u tumačenju. Na temelju prethodno iznesenog, brojni autori radnju prepoznavanja osoba shvataju kao složen psihički proces, čija objektivna vjerodostojnost ovisi o subjektivnim svojstvima svjedoka koji učestvuje u prepoznavanju (Vodinelić, 1996; Aleksić i Škulić, 2007; Krivokapić, 2008; Krapac et al., 2014).

Uprkos kritikama koje aludiraju na nepouzdanost svjedočenja, iskaz svjedoka predstavlja najčešći dokaz u krivičnom postupku, dok prepoznavanje osoba predstavlja neizbježan segment brojnih kriminalističkih istraga. U prilog navedenog, govore rezultati naučnih istraživanja provedenih u Velikoj Britaniji, koja pokazuju da iskazi svjedoka očevidaca predstavljaju glavnu vodilju u kriminalističkim istragama, posebno kada se radi o krivičnim djelima interpersonalnog nasilja (Horvath, 2009).

Ovakav karakter radnje prepoznavanja osoba uslovljava to da ona mora biti pravilno postavljena, u duhu kriminalističke taktike provedena, te kritički analizirana (Vodinelić, 1996). Imajući u vidu prethodno navedeno, potrebno je ukazati na trijadu komponenti koje izravno oblikuju način provođenja radnje prepoznavanja osoba: (1) formalnu – krivičnoprocesnu; (2) sadržajnu – kriminalističku, te (3) kognitivnu – psihološku komponentu. Trijada istovremeno podrazumijeva specifičan kauzalni odnos između komponenti, što implicira neophodnost multidisciplinarnog pristupa provođenju radnje prepoznavanja osoba. Takav pristup podrazumijeva da naučno verificirane spoznaje zasnovane na rezultatima eksperimentalnih istraživanja iz domena kognitivne psihologije, budu prilagođene potrebama kriminalističke taktike provođenja radnje prepoznavanja osoba te kao takve budu inkorporirane u kriminalističku praksu. Posljedično, navedeni način sadržajnog obogaćivanja kriminalističke prakse može dovesti do izmjene ili dopune krivičnoprocesnih odredbi koje determiniraju formu provođenja radnje prepoznavanja osoba. S druge strane, problemi psihološke prirode koji onemogućavaju adekvatno provođenje radnje prepoznavanja osoba u krivičnoprocesnom i kriminalističkom smislu, mogu poslužiti kao osnova za buduća eksperimentalna istraživanja u okviru psiholoških disciplina forenzičkog, istražnog i kognitivnog predznaka.

Shodno tome, rad inklinira ukazivanju na značaj i nužnost multidisciplinarnog naučnog pristupa provođenju radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, pa su stoga elaborirani oni aspekti radnje prepoznavanja osoba koji zahtijevaju sjedinjavanje znanja i vještina iz oblasti krivičnog procesnog prava i kriminalistike, s jedne, te psihologije, s druge strane. Navedeno se temelji na premisi da multidisciplinarni naučni pristup provođenju ove procesne radnje može bitno smanjiti rizik od pogrešnog prepoznavanja.

2. PREPOZNAVANJE OSOBA U KRIMINALISTICI

Izlaganje o radnji prepoznavanja osoba koja se primjenjuje u kriminalističkoj istrazi, potrebno je započeti razmatranjem krivičnoprocesnog aspekta pomenute radnje. Ovaj aspekt podrazumijeva obavezu postupanja usklađenog sa odredbama zakona o krivičnom postupku, pri čemu Grubač (2009) ističe da se radnja prepoznavanja osoba u formalnom smislu sastoji od pokazivanja osoba svjedoku, na način koji je propisan zakonom, kako bi se utvrdila istovjetnost pomenutih osoba, odnosno kako bi se provjerili ranije dati iskazi svjedoka. U krivičnoprocesnom smislu, radnja prepoznavanja osoba obično se provodi u okviru pretkrivičnog postupka kao anticipirana radnja dokazivanja, kao i u prethodnom postupku, međutim, nije isključena ni mogućnost njenog provođenja na glavnom pretresu (Vasiljević i Grubač, 2011).

Prepoznavanje osoba nema obavezujući karakter, te shodno tome, organi krivičnog gonjenja u svakom konkretnom slučaju cijene da li će ova procesna radnja biti provedena. Ipak, Sijerčić-Čolić, Hadžimeragić, Jurčević, Kaurinović i Simović (2005) upozoravaju da radnja prepoznavanja treba biti provedena blagovremeno, odnosno u početnoj fazi istrage. Tok provođenja radnje podrazumijeva da, u slučaju potrebe za utvrđivanjem istovjetnosti određene osobe ili provjere iskaza, svjedok prethodno opiše osobu koju treba prepoznati i navede karakteristike po kojima se navedena osoba razlikuje od drugih, pri čemu se sve to zapisnički evidentira. Kada se steknu potrebni uvjeti i izvrše adekvatne pripreme radnje, provodi se radnja prepoznavanja osoba, pri čemu se zapisnik o provedenoj radnji sačinjava tokom ili neposredno nakon njenog provođenja. Da bi se obezbijedila autentičnost ove radnje, potrebno je sačiniti fotografije i/ili audio-vizuelne snimke provođenja radnje i svih osoba koje su učestvovala u prepoznavanju osoba (Sijerčić-Čolić et al., 2005).

Prethodno navedeno ukazuje da prepoznavanje osoba predstavlja jednu od etabliranih i nezamjenjivih procesnih radnji čija primjena je kultivirana sistematiziranjem kriminalističkog istraživanja krivičnih djela. Drugim riječima, otkrivanje i razjašnjavanje brojnih krivičnih djela, kao ni potpuno iscrpljivanje personalnih izvora dokaza u krivičnom postupku, ne bi bilo izvodljivo bez primjene ove radnje (Vodinić, 1996). U sadržajnom smislu, izdiferencirale su se tri procedure predočavanja osoba radi prepoznavanja. Prva podrazumijeva predočavanje osoba u liniji za prepoznavanje (e. lineups), druga podrazumijeva predočavanje fotografija (e. photo array), dok se treća vezuje za anglo-američki sistem, i implicira tajno izvođenje prepoznavanja osoba tako što policijski službenik na određenom javnom mjestu od svjedoka traži da identificira osumnjičenog ili neku drugu osobu u vezi sa krivičnim djelom (e. showups) (Ferdico, Fradella i Totten, 2009). Linija za prepoznavanje podrazumijeva da se osobe predočavaju uživo, pri čemu predočavanje može biti simultano ili sekvencijalno (Del Carmen, 2010). Simultano predočavanje osoba naziva se i izborno jer se svjedoku pored osobe koju je potrebno prepoznati, istovremeno predočava više nepoznatih, međusobno sličnih osoba (Deljković, 2016; Žarković i Ivanović, 2017). S druge strane, sekvencijalno prepoznavanje pretpostavlja predočavanje jedne po jedne osobe, a procedura prepoznavanja može biti okončana nakon što svjedok prepozna osobu ili nakon što mu se predoče sve osobe, bez obzira na to da li je svjedok izvršio prepoznavanje. Na koji od dva potonje navedena modaliteta će procedura biti okončana, odlučuje organ krivičnog gonjenja koji provodi ovu procesnu radnju, te je o tome dužan obavijestiti svjedoka prije nego što se započne sa provođenjem ove radnje (U.S. Department of Justice, 1999). Kada je riječ o broju osoba koje se predočavaju radi prepoznavanja, stanovišta autora su divergentna. Među pomenutim se izdvaja stanovište koje iznosi određena skupina autora (npr. Simonović, 2004; Deljković, 2016), a prema kojem navedeni broj ne bi trebao biti manji od pet niti veći od osam.

Isto tako, osumnjičenoj osobi bi trebalo dopustiti da sama odabere mjesto u liniji, odnosno redosljed u kojem će se pojaviti, dok je svjedoka potrebno upoznati sa činjenicom da osoba čija istovjetnost se utvrđuje ne mora biti prisutna u liniji za prepoznavanje. Pored toga, kriminalističko-taktička pravila nalažu da se prilikom sastavljanja linije za prepoznavanje vodi računa o sljedećim faktorima: rasa, spol, fizičke karakteristike i odjeća (Osterburg i Ward, 2014). Također, u skladu sa pravilima kriminalističke taktike, potrebno je obezbijediti da se prepoznavanje osoba vrši u prostornim i svjetlosnim uslovima koji su vladali u vrijeme stvarnog opažanja. Na ovaj način se prevenira mogućnost sugestije i autosugestije kod svjedoka. S obzirom na to da sugestija i autosugestija značajno povećavaju rizik od pogrešnog prepoznavanja, potrebno je obezbijediti i dodatne uvjete neophodne za ispravno provođenje ove radnje. U tom smislu, Pavišić, Modly i Veić (2006) predlažu korištenje jednosmjernog transparentnog tzv. feničkog ili venecijanskog ogledala, kako bi se onemogućilo da osumnjičeni prilikom prepoznavanja vidi svjedoka, te kako bi se istovremeno reducirao nivo straha i stresa koji mogu negativno utjecati na konačan ishod prepoznavanja. Isto tako, Hess i Hess Orthmann (2010) ukazuju na potrebu korištenja dvostruke slijepe metode (e. double blind method), u okviru koje policijski službenik koji administrira liniju za prepoznavanje ne zna ko je osumnjičena osoba, pa stoga ne može sugestivno utjecati na svjedoka. U situacijama kada radnju prepoznavanja osoba nije moguće ostvariti predočavanjem osoba uživo, vrši se predočavanje fotografija. Pravila koja vrijede za predočavanje osoba uživo, moraju biti ispoštovana i prilikom korištenja fotografija. Osterburg i Ward (2014) preporučuju da se svjedoku simultano predočava najmanje šest fotografija „neutralnog oblika“, uz izbjegavanje predočavanja sinjaletičkih fotografija koje mogu sugestivno djelovati na svjedoka te povećati rizik od pogrešnog prepoznavanja.

S obzirom na to da radnju prepoznavanja osoba karakterizira čitav niz nekonzistentnih kognitivnih psihičkih procesa koji povećavaju rizik od pogrešnog prepoznavanja, posebnu pažnju je potrebno usmjeriti i na psihološki aspekt ove radnje. Naime, radi se o kognitivnim psihičkim procesima svjedoka koji dovode do pogrešaka u okviru ove radnje. Tako Simon (2012) navodi da poseban izazov za kriminalističku praksu predstavlja prepoznavanje lica osobe koja svjedoku nije poznata od ranije, te izdvaja tri memorijska procesa koja imaju fundamentalan značaj za proces prepoznavanja osoba u kriminalistici: kodiranje memoriranog sadržaja (e. encoding), zadržavanje memoriranog sadržaja (e. retention, storage), i povlačenje memoriranog sadržaja iz dugoročne memorije (e. retrieval). U jednom od pionirskih naučnih djela iz domena psihologije prepoznavanja osoba, Wells (1978) pravi jasnu distinkciju između psiholoških faktora koji utječu na proces prepoznavanja, i predstavlja ih u vidu dvije skupine: varijable estimatora (svjedoka) koje referiraju na procese kodiranja i zadržavanja memoriranog sadržaja, te varijable sistema koje referiraju na proces povlačenja memoriranog sadržaja iz dugoročne memorije.

S tim u vezi, estimatorske varijable obuhvataju faktore koje organi krivičnog gonjenja ne mogu kontrolirati, dok systemske varijable podrazumijevaju faktore na koje pomenuti organi mogu utjecati. Obje vrste varijabli imaju krucijalan značaj u okviru izučavanja psihološkog aspekta radnje prepoznavanja osoba (Memon, Vrij i Bull, 2003; Kapardis, 2010). Wells (1978), nadalje, varijable estimatora razlaže na: karakteristike kriminalnog događaja, učinitelja i svjedoka; dok systemske varijable vezuje za događaje do kojih je došlo u vremenskom intervalu između stvarnog opažanja i čina prepoznavanja osoba, te način i karakteristike provođenja radnje prepoznavanja.

Potonje pomenute nekonzistentnosti kognitivnih psihičkih procesa poslužile su kao osnov za širok opus kritika upućenih ovoj radnji u pogledu pouzdanosti i vjerodostojnosti, jer je evidentno da pogreške koje se vezuju za prepoznavanje osoba uglavnom imaju psihološku pozadinu. Stoga, osim naučnika iz oblasti kriminalistike i krivičnog procesnog prava, interes za ovu radnju pokazuju i naučnici iz domena psihologije, što je rezultiralo ekspanzijom naučnih istraživanja psiholoških faktora koji su od značaja za kriminalističku proceduru provođenja radnje prepoznavanja osoba. Razlozi za to ogledaju se u činjenici da su psiholozi u stanju na naučno utemeljen i empirijski provjerljiv način sagledati one aspekte radnje prepoznavanja osoba koji su zahtijevaju znanja i vještine kojima kriminalisti i procesualisti ne raspolažu (Tredoux, Meissner, Malpass i Zimmerman, 2004). Promatrajući sa postojeće vremenske distance, evidentno je da istraživanje psiholoških aspekata radnje prepoznavanja osoba predstavlja dinamično područje koje karakterizira kontinuitet novih naučnih spoznaja, međutim još uvijek je vidljiva diskrepanca između savremenih naučnih spoznaja i njihove primjene u kriminalističkoj praksi (Howitt, 2002). Iz navedenog proizlazi premisa prema kojoj kvalitativno unaprjeđenje radnje prepoznavanja osoba nije moguće bez multidisciplinarnog pristupa koji će podrazumijevati simultanu primjenu znanja iz oblasti krivičnog procesnog prava, kriminalistike i psihologije.

3. PREPOZNAVANJE OSOBA KROZ PRIZMU MULTIDISCIPLINARNOG PRISTUPA

Multidisciplinarni naučni pristup generalno obuhvata sučeljavanje više različitih naučnih disciplina među kojima ne postoji uočljiva veza, među kojima nema neposredne povezanosti, te neposredne komplementarnosti i kompatibilnosti. Navedeni odnos naučnih disciplina može se manifestirati kako u teorijskom, tako i u praktičnom smislu (Zelenika, 2000). Ovakav naučni pristup pretpostavlja učešće više subjekata koji dolaze iz različitih naučnih disciplina i sarađuju u pogledu jednog ili više pitanja od teorijskog ili praktičnog značaja.

Pri tome, ovi subjekti rade unutar tradicija i okvira matičnih naučnih disciplina, te u navedenom slučaju koriste znanja, vještine, tehnologije i paradigme koji su im poznati. Istovremeno, njihova djelatnost se udružuje sa djelatnostima subjekata koji dolaze iz drugih naučnih disciplina (Pruzan, 2016). Takav pristup je obično zastupljen kod redefiniranja egzistirajućih teorijskih i praktičnih problema koji izlaze izvan uobičajenih disciplinarnih okvira, pri čemu se primarni cilj navedenog multidisciplinarnog pristupa ogleda u kreiranju inovativnih rješenja kompleksnih situacija (Barbra i Mutswanga, 2015).

Analogno prethodno navedenom, multidisciplinarni pristup provođenju radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi podrazumijeva konglomerat znanja, vještina i paradigmi iz domena krivičnog procesnog prava, kriminalistike i psihologije. Bliskost predmeta izučavanja krivičnog procesnog prava i kriminalistike bitno doprinosi tome da su ove dvije komponente radnje prepoznavanja osoba, po pravilu, usko povezane, nadopunjuju se i prožimaju jedna drugu. S druge strane, prilikom razmatranja teorijskih i/ili praktičnih postulata radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, ove dvije komponente je potrebno logički i smisleno povezati sa psihološkom komponentom (Krivokapić, 2008). Ipak, trijada komponenti radnje prepoznavanja osoba bitno je uslovljena (ne)kompatibilnošću, koja proizlazi iz činjenice da se radi o različitim naučnim disciplinama koje imaju različita shvatanja ljudske prirode i ponašanja, dok stručnjaci iz pomenutih oblasti uglavnom koriste različitu terminologiju (Howitt, 2002). Uzimajući u obzir da su pogreške koje se javljaju u okviru radnje prepoznavanja osoba uglavnom generirane psihološkom komponentom, Canter i Youngs (2009) drže da psihički procesi koji mogu utjecati na vjerodostojnost prepoznavanja predstavljaju predmet interesiranja istraživača iz domena eksperimentalne psihologije.

Prema Pavišiću (1997), vjerodostojnost prepoznavanja osoba, kao procesne radnje koja služi za provjeru iskaza svjedoka koji u kriminalističkoj proceduri predstavljaju izvor saznanja o činjenicama, odnosno dokaz, determinirana je opažanjem, prisjećanjem i iznošenjem zapamćenog sadržaja. Imajući u vidu da pomenuti kognitivni procesi bitno određuju način provođenja i konačni ishod radnje prepoznavanja osoba, evidentno je da naučna dostignuća iz domena kognitivne psihologije imaju izniman značaj za kriminalističku nauku (Pavišić et al., 2006). Stoga, procedura provođenja radnje prepoznavanja osoba predstavlja rezultat sjedinjenja spoznaja iz različitih područja nauke, što potvrđuje tezu o multidisciplinarnosti i hibridnosti kriminalističke nauke koju iznosi Pavišić (1997).

Pruzan (2016) navodi da neophodnost multidisciplinarnog pristupa određenoj problematici, vrlo često dovodi do stvaranja novih hibridnih disciplina, pa se može reći da su prethodno opisana obilježja kriminalistike bitno utjecala na stvaranje kriminalističke psihologije koja se na specifičan način bavi primjenom psiholoških spoznaja za potrebe kriminalističke obrade (Pavišić et al., 2006).

Na ovaj način je ujedno objašnjena neraskidiva veza između kriminalističke i psihološke nauke, koja se manifestira u okviru radnje prepoznavanja osoba. Shodno tome, kada se govori o radnji prepoznavanja osoba, potrebno je naglasiti da kriminalistička nauka na specifičan način koristi metodologiju psihološke nauke, pri čemu izvorne metode prilagođava vlastitim posebnim ciljevima (Pavišić, 1997).

U nastavku izlaganja o provođenju radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, potrebno je ukazati da se neophodnost multidisciplinarnog pristupa ogleda u potrebi za kvalitativnim unaprjeđenjem kriminalističke procedure koja se tom prilikom koristi, što implicira povećanje vjerodostojnosti ove radnje, te reduciranje rizika pogrešnog prepoznavanja. S tim u vezi, naučne rasprave vezane za ovu procesnu radnju, generiraju brojna pitanja u pogledu faktora koji mogu utjecati na (ne)pouzdanost kognitivnih psihičkih procesa kod svjedoka i, na taj način, uvjetovati konačan ishod radnje prepoznavanja osoba. Tako, Clark et al. (2015b) izdvajaju neka od pomenutih pitanja: na koji način treba vršiti odabir osoba koje se predočavaju u liniji za prepoznavanje? Koliko osoba je potrebno predočiti? Da li predočavanje treba biti izvršeno uživo, putem fotografija ili putem video snimaka? Na koji je način kompozicija linije za prepoznavanje u interakciji sa drugim faktorima? Pomenuta, ali i brojna druga pitanja na koja se u navedenom kontekstu teži odgovoriti, nedvojbeno ukazuju na neophodnost multidisciplinarnog pristupa naučnom izučavanju, ali i provođenju ove radnje u praksi.

Težnja ka pronalaženju odgovora na prethodno navedena pitanja ne može biti lišena multidisciplinarnog, sistematičnog i metodološki korektnog pristupa koji radnju prepoznavanja osoba posmatra kroz prizmu varijabli sistema i varijabli estimatora (svjedoka) o kojima govori Wells (1978). Ovakav pristup podrazumijeva da se prilikom provođenja radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi u obzir uzmu rezultati eksperimentalnih istraživanja i spoznaja iz domena kognitivne psihologije. U kontekstu varijabli sistema, psihološke naučne spoznaje mogu biti iskorištene za potrebe modificiranja načina provođenja radnje prepoznavanja osoba u skladu sa specifičnostima krivičnog djela u vezi sa kojim se prepoznavanje provodi, te u pogledu smanjenja vremenskog razmaka između provođenja radnje prepoznavanja i izvršenog krivičnog djela. Organi krivičnog gonjenja mogu upravljati prethodno pomenutim varijablama, pa se očekuje da kriminalistički istražitelji posjeduju okvirna znanja o psihološkim aspektima ove radnje. S druge strane, psihološke naučne spoznaje o varijablama estimatora ukazuju na potrebu da se prije provođenja radnje prepoznavanja osoba, kriminalističkim operativnim postupanjem sistematično utvrdi činjenično stanje, kako u pogledu dinamike učinjenja krivičnog djela, tako i u pogledu karakteristika učinitelja i svjedoka koji vrši prepoznavanje. Potonje navedene varijable ne mogu biti kontrolirane od strane organa krivičnog gonjenja jer ovise o učinitelju, svjedoku i dinamici izvršenja krivičnog djela.

Stoga Brainerd i Reyna (2005) preporučuju da se pored znanja i vještina kriminalističkog istražitelja, kod procjene varijabli estimatora koriste i forenzički psiholozi u svojstvu vještaka koji raspoložu posebnim znanjima. Izloženo ukazuje na modus prema kojem znanja iz domena psihologije mogu biti neposredno iskorištena za proširivanje sadržaja kriminalističkih procedura koje se koriste prilikom provođenja radnje prepoznavanja osoba. Provjera pravilnosti pomenutih psiholoških znanja može biti izvršena isključivo u okviru kriminalističke prakse koja ima stvaralačku spoznajnu funkciju (Pavišić, 1997). Nakon što se određeni kriminalističko-psihološki postulati potvrde u okviru praktičnog postupanja, to organima izvršne vlasti može poslužiti kao osnov za izmjene i dopune krivičnoprocesnih odredbi koje determiniraju provođenje radnje prepoznavanja osoba.

4. DISKUSIJA

Uzimajući u obzir premisu o nužnosti multidisciplinarnog naučnog pristupa provođenju radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, istraživanje skupine autora Clark, Benjamin, Wixted, Mickes i Gronlund (2015a) pokazalo je da bi pomenuti pristup trebao obuhvatati psihološka znanja koja referiraju na varijable sistema i varijable estimatora. Kada je riječ o varijablama sistema, brojna eksperimentalna istraživanja (npr. Wogalter, Malpass i McQuiston, 2004; Steblay, 2014) ukazuju na značaj pravičnosti linije za prepoznavanje (e. lineup fairness) kao jedne od varijabli koje determiniraju složenu psihološku dimenziju radnje prepoznavanja osoba i utječu na pouzdanost ove radnje. U tom smislu, pravičnost podrazumijeva liniju za prepoznavanje strukturiranu tako da ona nema sugestivan utjecaj na svjedoka (npr. pozicija osumnjičenog, kvalitet fotografije koja se pokazuje i sl.), pri čemu osobe koje popunjavaju liniju za prepoznavanje moraju odgovarati osumnjičenom prema svim relevantnim vizuelnim značajkama (Steblay, 2014). S tim u vezi, Malpass, Tredoux i McQuiston-Surrett (2012) izdvojili su kriterije koji trebaju biti ispunjeni u pogledu pravičnosti linije za prepoznavanje: (1) predočavanje dovoljnog broja osoba; (2) međusobna sličnost predočenih osoba; i (3) eliminiranje sugestivnog utjecaja linije za prepoznavanje na svjedoka. Osim toga, na značaj pomenute varijable za planiranje i provođenje radnje prepoznavanja osoba, ranije su ukazali i rezultati istraživanja koje su proveli Malpass i Lindsay (1999).

Za prethodno pomenutu varijablu usko je vezana provjera pravičnosti linije za prepoznavanje, pri čemu Steblay (2014) preporučuje da se za provjeru pravičnosti koristi tzv. mock-witness metod koji su razvili stručnjaci iz domena psiholoških nauka.

S tim u vezi, nalazi do kojih su došli Mansour, Beaudry, Kalmet i Lindsay (2016) dodatno potvrđuju važnost vođenja računa o kompatibilnosti karakteristika osumnjičene osobe i ostalih osoba predočenih u liniji za prepoznavanje. Naučna istraživanja koja su provedena dvije decenije prije (npr. Brigham, Ready i Spier, 1992), ukazuju na važnost da procjena pravičnosti linije za prepoznavanje bude naučno utemeljena, jer su takve procjene u praksi obično proizvoljne, iskustvene i neupoznane. Međutim, Wogalter et al. (2004) ističu da mock-witness metod uglavnom ima teorijski značaj, te da ne zadovoljava kriterij pragmatičnosti. Dodatno, bitno je naglasiti da je ovo pitanje u interakciji sa drugim varijablama sistema koje također determiniraju psihološku dimenziju provođenja radnje prepoznavanja osoba, a to su: način odabira osoba koje se predočavaju; broj osoba koji se predočava; kao i aktivnosti koje prethode radnji prepoznavanja, što primarno referira na upute koje se daju svjedoku te ponašanje administratora linije za prepoznavanje tokom provođenja ove radnje.

Ocjena pravičnosti linije za prepoznavanje uvjetuje i konačnu ocjenu tačnosti prepoznavanja (e. identification accuracy) (Cutler i Penrod, 1995). U vezi s tim, naučna istraživanja vrlo često eksploatiraju dostupne podatke iz kriminalističke prakse, te ispituju postojanje i intezitet korelacijskog odnosa između tačnosti prepoznavanja i psiholoških varijabli bitnih za prepoznavanje osoba (Wise i Safer, 2012; Gronlund, Mickes, Wixted i Clark, 2015). Iz navedenog pitanja proizlazi i podijeljenost naučne javnosti, što je generiralo naučnu dilemu: da li je kriterij selekcije osoba za popunjavanje linije potrebno prilagoditi verbalnom opisu koji navodi svjedok ili karakteristikama osumnjičene osobe nakon što ona bude lišena slobode? (Clark, 2003; Clark i Godfrey, 2009; Police Executive Research Forum, 2013). U skladu s tim, rezultati pojedinih istraživanja (npr. Luus i Wells, 1991; Wells, Rydell i Seelau, 1993) ukazuju na potrebu oslanjanja na karakteristike verbalnog opisa, dok druga istraživanja (npr. Tunnicliff i Clark, 2000; Clark et al., 2015a) zastupaju tezu potrebe oslanjanja na karakteristike osumnjičenog. Ako se ima u vidu efekat verbalnog zasjenjivanja koji može negativno utjecati na ishod prepoznavanja osoba (Schooler i Engstler-Schooler, 1990), opravdano se pretpostavlja da oslanjanje na karakteristike osumnjičene osobe prihvatljivije je za praktično djelovanje. Nadalje, prilikom razmatranja pomenute varijable potrebno je imati na umu i naučne nalaze koje navode Fitzgerald, Price, Oriet i Charman (2013), a prema kojima je na ishod radnje prepoznavanja negativno može utjecati i predočavanje „klonova“ (postojanje ekstremne sličnosti između osumnjičenog i ostalih osoba u liniji za prepoznavanje).

Imajući u vidu prethodno izneseno, jednu od bitnih varijabli sistema predstavlja i „simultani kapacitet svjedoka“ za koji su određena naučna istraživanja pokazala da bitno determinira broj osoba koje je potrebno predočiti svjedoku, te ujedno utječe na pouzdanost radnje prepoznavanja osoba (Schuster, 2007; Carlson i Gronlund, 2008; Quinlivan et al., 2012).

Pored ove, značajna varijabla sistema je i format u kojem se linija za prepoznavanje predočava, pa su tako određeni autori (Wells i Penrod, 2011; Valentine, Davis i Memon, 2012) odstupili od konvencionalnih načina predočavanja linije za prepoznavanje (simultano i sekvencijalno) i u svojim studijama predložili predočavanje osoba putem video linije za prepoznavanje što značajno reducira protok vremena između opažanja krivičnog djela i prepoznavanja, kao stres i strah kod svjedoka. Osim pomenutog, neka referentna naučna istraživanja iz ovog domena, bavila su se pozitivnim i negativnim utjecajem simultanog, odnosno sekvencijalnog formata predočavanja osoba na pouzdanost ove radnje. Tako su eksperimentalna istraživanja iz domena psihologije imala snažan utjecaj na kriminalističku i krivičnoprocesnu praksu Sjedinjenih Američkih Država, pa je određeni broj saveznih država usvojio naučne postulate i izmijenio krivičnoprocesne odredbe kojima je regulirano provođenje ove radnje, te sa simultanog prešao na sekvencijalni format predočavanja (npr. Amendola i Wixted, 2015).

Osim varijabli sistema, interes kriminalističke i (eksperimentalne) psihološke nauke usmjeren je i na varijable estimatora – karakteristike učinitelja, svjedoka i događaja (Wells, 1978; Horvath, 2009). Kada je riječ o varijablama koje referiraju na karakteristike učinitelja, Tredoux et al. (2004) ističu limitiranost radnje prepoznavanja osoba u slučajevima kada je učinitelj bio djelimično (npr. nošenje šešira, kape, sunčanih naočala) ili u potpunosti (npr. prekrivanje glave najlonskom čarapom) prerušen. Ovi autori (2004) ističu da informacije koje se odnose na gornji dio glave (prvenstveno oči, obrve, čelo i kosa) predstavljaju najznačajniji osnov za prepoznavanje osoba, pa stoga svi oblici skrivanja pomenutih dijelova, bitno smanjuju mogućnost identifikacije učinitelja krivičnog djela. Imajući u vidu činjenicu da svjedoci prilikom verbalnog opisivanja poseban značaj daju kosi učinitelja, Ryder, Smith i Flowe (2015) su ustanovili da drastične promjene frizure također mogu negativno utjecati na mogućnost tačnog prepoznavanja (2015). U tom smislu, potrebno se osvrnuti na postulate kriminalističke nauke prema kojima priprema provođenja radnje prepoznavanja zahtijeva korištenje operativnih informacija o tome da li je učinitelj krivičnog djela u vrijeme izvršenja koristio neki od prethodno pomenutih načina prerušavanja (Vodinić, 1996).

Budući da specifičnost lica učinitelja krivičnog djela čini osnov osobne identifikacije, navedena specifičnost također predstavlja jednu od bitnih varijabli estimatora. U skladu sa prethodno navedenim, studija koju je proveo Carlson (2011) pokazala je da ljudi lakše pamte nekarakteristične specifičnosti lica, te da unikatne crte lica u značajnoj mjeri povećavaju vjerovatnoću tačnog prepoznavanja. Pomenuto istraživanje je pokazalo i to da je sekvencijalni format predočavanja učinkovitiji onda kada osumnjičeni ima iznimno specifične crte lica, dok kod umjerenih specifičnosti nije utvrđena značajnija razlika između simultanog i sekvencijalnog formata predočavanja.

Nadalje, Zarkadi, Wade i Stewart (2009) navode da je prilikom kreiranja linije za prepoznavanje potrebno težiti repliciranju specifičnosti koja karakterizira osumnjičenog i na druge osobe u liniji (npr. korištenje umjetnih brkova ukoliko je učinitelj krivičnog djela imao brkove) jer navedeno povećava mogućnost tačnog prepoznavanja, dok skrivanje specifičnosti kod osumnjičenog negativno utječe na ishod ove radnje. Nasuprot tome, Tredoux et al. (2004) smatraju da usmjerenost pažnje svjedoka na pojedine crte lica učinitelja, može dovesti do „zamagljivanja“ sjećanja na lice kao cjelinu, što u konačnici može značajno umanjiti mogućnost prepoznavanja učinitelja. S druge strane, Sporer, Malpass i Koehnken (1996) su razmatrali problematiku atraktivnosti lica i otkrili da ljudi lakše pamte izrazito atraktivna ili neatraktivna lica, dok su Deblieck i Zaidel (2003) došli do spoznaje da svjedoci ženskog spola uspješnije pamte atraktivna lica. MacLin i MacLin (2004) smatraju da ljudi lakše pamte neatraktivna lica, ali da specifičnost, a ne atraktivnost, ljudskog lica ima veći značaj za uspješno prepoznavanje osoba.

Nadalje, naučna istraživanja su u značajnoj mjeri saglasna sa postulatima naučne teorije koji ukazuju na pitanja kao što su starosna dob (; Brewer, Keast i Sauer, 2010; Gunilla, 2011), intoksikacija (npr. alkohol, droga, lijekovi) [La Rooy, Nicol i Terry, 2013; Kneller i Harvey, 2016] ili rasa svjedoka (Anastasi i Rhodes, 2005). U tom smislu, posebno se ukazuje na značaj psihološke procjene kognitivnih sposobnosti kod djece i starijih osoba koji se pojavljuju kao svjedoci, jer su djeca sklona maštanju i laganju, dok starije osobe uslijed prirodnog procesa starenja ili bolesti, vrlo često nisu u mogućnosti izvršiti adekvatno prepoznavanje (Memon, Gabbert i Hope, 2004). Nadalje, naučnim istraživanjima se došlo do spoznaje da svjedoci lakše prepoznaju osobe iste rase, kao i osobe koje su približne starosne dobi (Connelly, 2015). Nasuprot tome, samopouzdanje koje je svjedok ispoljio prilikom prepoznavanja nema veći značaj u pogledu rezultata ove procesne radnje (Deffenbacher, 2008; Wixted i Wells, 2017), tako da ova varijabla ne bi trebala biti razmatrana u kontekstu varijabli estimatora. Finalno, u okviru teorijskih razmatranja varijabli estimatora ukazuje se i na karakteristike izvršenog krivičnog djela koje imaju psihološki utjecaj na svjedoka. Stoga, Tredoux et al. (2004) u sveobuhvatnoj meta-analizi naučnih istraživanja ističu sljedeće spoznaje koje potvrđuju ove postulate naučne teorije: (a) vremenski interval koji je protekao od stvarnog opažanja do prepoznavanja; (b) stres, strah i druge negativne emocije koje je kod svjedoka prouzrokovao događaj; (c) prisutnost oružja u okviru događaja; (d) kvalitet posmatranja događaja (vidljivost, udaljenost i sl.); te (e) trajanje posmatranja događaja.

Iz svega navedenog proizlazi da je proces prepoznavanja osoba bitno determiniran prethodno prezentiranim psihološkim varijablama, što ih čini ključnim za uspješnost provođenja ove radnje u kriminalističkoj istrazi. Shodno tome, priprema za provođenje ove radnje treba podrazumijevati sistematičnu i sveobuhvatnu analizu konkretnog slučaja s ciljem utvrđivanja psiholoških varijabli koje bi mogle imati utjecaj na tok i ishod ove radnje.

Iz prethodno pomenutih razloga, radnja prepoznavanja osoba ni u kojem slučaju ne bi trebala biti provođena nekritički i šablonski, već bi njeno provođenje trebalo prilagoditi psihološkim faktorima konkretnog događaja. Pomenuti način provođenja implicira multidisciplinarni pristup, što za sobom povlači potrebu za dodatnom edukacijom kriminalističkih istražitelja o psihološkim faktorima imanentnim procesu prepoznavanja osoba.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prepoznavanje osoba u kriminalistici podrazumijeva kompleksnu problematiku koja zahtijeva sveobuhvatno i sistematično sagledavanje svih aspekata ove radnje, kao i multidisciplinarni pristup naučnom izučavanju i praktičnoj primjeni ove procesne radnje. Činjenica da se radi o procesnoj radnji koja ima kriminalistički sadržaj i psihološku dimenziju, ukazuje na trokomponentnu strukturu ove radnje. Tako se izdvajaju krivičnoprocesna, kriminalistička i psihološka komponenta koje se vrlo često međusobno prepliću i čine specifičan skup različitih znanja, vještina i paradigmi. Stoga, potrebno je naglasiti da su se u okviru kriminalističke nauke i prakse etablirale različite procedure provođenja ove radnje koje se zasnivaju upravo na znanjima i iskustvima kriminalističke, krivičnoprocesne i psihološke nauke. Na osnovu temeljite analize naučne literature koja referira na problematiku prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, moguće je izvesti zaključak da se određenim segmentima ove radnje posvećuje veća pažnja, dok određena pitanja još uvijek nisu dovoljno istražena te stoga verificirana naučna znanja nisu provjerena u kontekstu prakse. Navedeni debalans interesovanja naučnika, bitno je uvjetovao sadržaj policijskih priručnika i smjernica za provođenje radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi. Drugim riječima, policijski službenici i tužiocima koji u praksi provode pomenutu procesnu radnju, prolaze jednoobrazne edukacije u okviru kojih stječu znanja koja oslovljavaju samo određene aspekte radnje prepoznavanja, što u konačnici može negativno utjecati kako na kriminalističku praksu, tako i na cjelokupan sistem krivičnog pravosuđa. Iz navedenog razloga, u okviru rada su posebno elaborirane varijable koje determiniraju psihološku dimenziju radnje prepoznavanja koje trebaju biti eksploatirane u okviru naučnih rasprava o nužnosti multidisciplinarnog pristupa provođenju radnje prepoznavanja osoba.

Shodno prethodno iznesenom, kompleksno pitanje ocjene pravičnosti linije za prepoznavanje predstavlja jedan od nedovoljno eksploatiranih aspekata radnje prepoznavanja osoba koji zahtijevaju izučavanje kako u domenu kriminalističke, tako i u domenu psihološke nauke. Naučne studije koje izučavaju navedeni problem ponudile su određena rješenja u pogledu adekvatne procedure za ocjenu pravičnosti linije za prepoznavanje čije bi karakteristike omogućavale jednostavnu primjenjivost u kriminalističkoj praksi.

S obzirom na to da se radi o jednom od bitnih aspekata radnje prepoznavanja osoba, navedene naučne spoznaje bi trebale biti akceptirane i, stoga, provjerene u okviru kriminalističke prakse. S tim u vezi, pažnju je potrebno usmjeriti na definiranje jasnih kriterija za kompoziciju linije za prepoznavanje koji se primarno odnose na selekciju osoba koje će uz osumnjičenog biti predočene radi prepoznavanja.

Osim prethodno pomenutog, fokus naučnoistraživačkog rada u budućnosti bi trebao biti intenzivnije usmjeren na karakteristike učinitelja krivičnog djela čija identifikacija se vrši u okviru radnje prepoznavanja. Naime, značajan dio naučnih istraživanja u okviru kojih se izučavaju varijable estimatora dominantno je usmjeren na karakteristike svjedoka i karakteristike događaja koje mogu utjecati na kvalitet prepoznavanja osoba, što ujedno bitno determinira i sadržajni opus edukacija policijskih službenika po navedenom pitanju. S druge strane, karakteristike učinitelja krivičnog djela su u pomenutom smislu bitno zanemarene, te je, shodno tome, opus naučnih znanja vrlo oskudan što generira niz naučnoistraživačkih pitanja na koja je potrebno odgovoriti. U tom smislu, primarno se izdvajaju pitanja koja se odnose na prepoznavanje osoba sa specifičnim i atraktivnim crtama lica, te prepoznavanje osoba koje su djelimično ili u potpunosti bile prerusene prilikom izvršenja krivičnih djela. Kada je riječ o osobama sa specifičnim i atraktivnim crtama lica, prvenstveno je potrebno utvrditi kriterije za utvrđivanja specifičnosti, odnosno atraktivnosti ljudskog lica koji će biti primjenjivi u kriminalističkoj praksi. Shodno tome, pažnju je potrebno usmjeriti na eventualno modificiranje kriminalističkih procedura provođenja radnje prepoznavanja osoba sa specifičnim i atraktivnim crtama lica,. Također, potrebno je dodatno ispitati da li je uopće moguće primjenjivati radnju prepoznavanja osoba u slučajevima kada je učinitelj krivičnog djela bio djelimično ili potpuno prerusen, te ustanoviti pragmatične kriterije prema kojima bi se pomenuta prepoznavanja mogla izvršiti. U pogledu navedenog je potrebno razmotriti mogućnost da se u ovakvim slučajevima, pored lica, kao osnov prepoznavanja involviraju i neke druge fizičke karakteristike učinitelja krivičnog djela.

Na kraju je potrebno naglasiti da buduća naučno verificirana rješenja u pogledu ovih aspekata radnje prepoznavanja osoba u kriminalističkoj istrazi, u obzir uzmu mogućnost aplikativnosti određenih metoda u kriminalističkoj praksi. Drugim riječima, između postulata naučne teorije i praktičnog djelovanja postoji izražena diskrepanca. U tom smislu, teorijske rasprave zagovaraju multidisciplinarni naučni pristup provođenju radnje prepoznavanja osoba čija primjena u praksi nije moguća u punom kapacitetu, što u značajnoj mjeri uzrokuje stvaranje otpora kod policijskih službenika koji dodatno onemogućava implementaciju navedenih rješenja u praksi. U konačnici, navedeno rezultira proizvoljnim i nesistematičnim provođenjem radnje prepoznavanja osoba, što može imati nesagledljive posljedice za kriminalističku praksu.

SUMMARY

MULTIDISCIPLINARY APPROACH IN CONDUCTING EYEWITNESS IDENTIFICATION PROCEDURE IN A CRIMINAL INVESTIGATION

The paper addresses the issue of conducting eyewitness identification procedure within the criminal investigation, with an emphasis on the multidisciplinary approach, that primary implies procedural, investigative and psychological component. Namely, the primary intention of this paper is to highlight the significance and necessity of the multidisciplinary approach in conducting eyewitness identification procedure, with the aim of indentifying risks of misidentification that may occur in criminal investigation practice. Accordingly, the consideration will be given to certain factors that can influence the (un)reliability of cognitive psychic processes of eyewitnesses, as well as to divergent police procedures for conducting eyewitness identification. Finally, the paper will elaborate contemporary scientific achievements in the field of criminal investigation and psychological science aimed at qualitative improvement of the reliability of eyewitness identification procedure.

Keywords: *eyewitness identification procedure, police lineups, multidisciplinary approach, criminal investigation, psychology*

LITERATURA

1. Aleksić, Ž. i Škulić, M. (2007). *Kriminalistika*, peto izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik/Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
2. Amendola, K. L. i Wixted, J. T. (2015). Comparing the Diagnostic Accuracy of Suspect Identifications made by Actual Eyewitnesses from Simultaneous and Sequential Lineups in a Randomized Field Trial. *Journal of Experimental Criminology*, 11(2), 263-284.
3. Anastasi, J. S. i Rhodes, M. G. (2005). An Own-Age Bias in Face Recognition for Children and Older Adults. *Psychonomic Bulletin Review*, 12(6), 1043-1047.
4. Barbra, M. i Mutswanga, P. (2015). The Effectiveness of the Multi-disciplinary Approach (MDA) for Learners with Intellectual Disabilities (IDS). *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, 2(4), 27-36.
5. Brainerd, C. J. i Reyna, V. F. (2005). *The Science of False Memory*. New York: Oxford University Press.

6. Brewer, N., Keast, A. i Sauer, J. D. (2010). Children's Eyewitness Identification Performance: Effects of a Not Sure Response Option and Accuracy Motivation. *Legal and Criminological Psychology*, 15(2), 261-277.
7. Canter, D. i Youngs, D. (2009). *Investigative psychology: Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
8. Carlson, C. A. (2011). Influence of a Perpetrator's Distinctive Facial Feature on Eyewitness Identification from Simultaneous versus Sequential Lineups. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 2011, 7(2), 77-92.
9. Carlson, C. A. i Gronlund, S. D. (2008). Lineup Composition, Suspect Position, and the Sequential Lineup Advantage. *Journal of Experimental Psychology Applied*, 14(2), 118-128.
10. Clark, S. E. (2003). A Memory and Decision Model for Eyewitness Identification. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 629-654.
11. Clark, S. E. i Godfrey, R. D. (2009). Eyewitness Identification Evidence and Innocence Risk. *Psychonomic Bulletin & Review*, 16(1), 22-42.
12. Clark, S. E., Benjamin, A. S., Wixted, J. T., Mickes, L. i Gronlund, S. D. (2015a). Eyewitness Identification and the Accuracy of the Criminal Justice System. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 2(1), 175-186.
13. Clark, S. E., Moreland, M. B. i Rush, R. A. (2015b). Lineup Composition and Lineup Fairness. U Valentine, T. i Davis, J. P. (ed). *Forensic Facial Identification: Theory and Practice of Identification of Eyewitnesses, Composites and CCTV* (129-157). Chichester, UK: John Wiley & Sons.
14. Connelly, L. (2015). Cross-Racial Identifications: Solutions to the "They All Look Alike" Effect. *Michigan Journal of Race and Law*, 21(1), 125-145.
15. Cutler, B. L. i Penrod, S. N. (1995). *Mistaken Identification: The Eyewitness, Psychology and Law*. New York: Cambridge University Press.
16. Deblieck, C., i Zaidel, D. (2003). Hemi-field memory for attractiveness. *International Journal of Neuroscience*, 113, 931-941.
17. Deffenbacher, K. A. (2008). Estimating the Impact of Estimator Variables on Eyewitness Identification: A Fruitful Marriage of Practical Problem Solving and Psychological Theorizing. *Applied Cognitive Psychology*, 22, 815-826.

18. Del Carmen, R. V. (2010). *Criminal Procedure: Law and Practice*. Belmont, CA: Wadsworth.
19. Deljković, I. (2016). *Kriminalistička taktika*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.
20. Ferdico, J., Fradella, H. F. i Totten, C. D. (2009). *Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional*. Belmont, CA: Wadsworth.
21. Fitzgerald, R., Price, H. L., Oriet, C. i Charman, S. (2013). The Effect of Suspect-Filler Similarity on Eyewitness Identification Decisions: A Meta-Analysis. *Psychology, Public Policy and Law*, 19(2), 151-164.
22. Gronlund, S. D., Mickes, L., Wixted, J. T. i Clark, S. E. (2015). Conducting an Eyewitness Lineup: How the Research Got It Wrong. U Ross, B. H. (ed.). *The Psychology of Learning and Motivation*, Volume 63 (1-43). USA: Academic Press.
23. Gross, S. R. i Shaffer, M. (2013). Exonerations in the United States, 1989–2012. *University of Michigan Public Law Working Paper*, 277. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2092195, pristupljeno 04.07.2017. godine.
24. Grubač, M. (2009). *Krivično procesno pravo, šesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu/Službeni glasnik.
25. Gunilla, F. (2011). *Children As Eyewitnesses: Memory Recall and Face Recognition*. Lund: Lund University.
26. Hess, M. K. i Hess Orthmann, C. (2010). *Criminal Investigation*, 9th Edition. Clifton Park, NY: Delmar.
27. Horvath, M. A. H. (2009). *Eyewitness Evidence*. U: Tong, S., Bryant, R. P. i Horvath, M. A. H. (ur.). *Understanding Criminal Investigation* (93-114). Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
28. Howitt, D. (2002). *Forensic and Criminal Psychology*. Essex: Pearson Education Limited.
29. Ivanović, Z. i Baić, V. (2016). *Taktika obezbeđivanja iskaza*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
30. Kapardis, A. (2010). *Psychology and Law: A Critical Introduction*, 3rd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

31. Kneller, W. i Harvey, A. J. (2016). Lineup Identification Accuracy: The Effects of Alcohol, Target Presence, Confidence Ratings, and Response Time. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 8 (2016), 11–18.
32. Krapac, D., Đurđević, Z., Ivičević Karas, E., Bonačić, M. i Burić, Z. (2014). Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije, VI. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Narodne novine.
33. Krivokapić, V. (2008). *Kriminalistička taktika*. Beograd: Nade design/ Narodno delo.
34. La Rooy, D., Nicol, A. i Terry, P. (2013). Intoxicated Eyewitnesses: The Effects of Alcohol on Eyewitness Recall across Repeated Interviews. *Open Journal of Medical Psychology*, 2, 107-114.
35. Loftus, E. F. (2013). How Reliable is Your Memory? Dostupno na: https://www.ted.com/talks/elizabeth_loftus_the_fiction_of_memory, preuzeto 17.12.2015.
36. Luus, C. A. E., i Wells, G. L. (1991). Eyewitness Identification and the Selection of Distracters for Lineups. *Law and Human Behavior*, 15, 43-57.
37. MacLin, O., i MacLin, K. (2004). The effect of criminality on face attractiveness, typicality, memorability, and recognition. *North American Journal of Psychology*, 6, 145-154.
38. Malpass, R. S. i Lindsay, R. C. (1999). Measuring Line-up Fairness. *Applied Cognitive Psychology*, 13, S1-S7.
39. Malpass, R. S., Tredoux, C. G. i McQuiston-Surrett, D. (2012). Lineup Construction and Lineup Fairness. U Lindsay, R., Ross, D., Read, J. D. i Togliani, P. (ed.). *Handbook of Eyewitness Psychology (Vol. 2): Memory for People*. New York, NY: Routledge.
40. Mansour, J. K., Beaudry, J. L., Kalmet, N., Bertrand, M. I. i Lindsay, R. L. C. (2016). Evaluating Lineup Fairness: Variations Across Methods and Measures. *Law and Human Behavior*, 41(1),103-115.
41. Memon, A., Gabbert, F. i Hope, L. (2004). The Ageing Eyewitness. U Adler, J. R. (ed.). *Forensic Psychology: Concepts, Debates and Practice (96-112)*. Devon, UK: Willan Publishing.
42. Memon, A., Vrij, A. i Bull, R. (2003). *Psychology and Law: Truthfulness, Accuracy and Credibility*, 2nd Edition. Chichester: John Wiley and Sons Ltd.

43. Palmiotto, M. J. (2013). *Criminal Investigation*, 4th Edition. Boca Raton, FL: CRC Press.
44. Pavišić, B. (1997). *Kriminalistika 1. Uvod*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
45. Pavišić, B., Modly, D. i Veić, P. (2006). *Kriminalistika – knjiga prva, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
46. Police Executive Research Forum (2013). *A National Survey of Eyewitness Identification Procedures in Law Enforcement Agencies*. Washington, DC: Police Executive Research Forum.
47. Pozzulo, J. D. i Dempsey, J. (2006). Biased Lineup Instructions: Examining the Effect of Pressure on Children's and Adults' Eyewitness Identification Accuracy. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(6), 1381-1394.
48. Pruzan, P. (2016). *Research Methodology: The Aims, Practices and Ethics of Science*. Switzerland: Springer International Publishing.
49. Quinlivan, D. S. et al. (2012). Do Pre-Admonition Suggestions Moderate the Effect of Unbiased Lineup Instructions? *Legal and Criminological Psychology*, 17, 165-176.
50. Rhead, L. M., Rodriguez, D. N, Korobyenikov, V., Yip, J. H. i Bull Kovera, M. (2015). The Effects of Lineup Administrator Influence and Mortality Salience on Witness Identification Accuracy. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 15, 248-274.
51. Rodriguez, D. N. i Berry, M. A. (2013). Eyewitness Science and the Call for Double-Blind Lineup Administration. *Journal of Criminology*, 2013, 1-10.
52. Rose, R. A., Bull, R. i Vrij, A. (2005). Non-Biased Lineup Instructions Do Matter - a Problem for Older Witnesses. *Psychology, Crime & Law*, 11(2), 147-149.
53. Ryder, H., Smith, H. M. i Flowe, H. D. (2015). Estimator Variables and Memory for Faces. U Valentine, T. i Davis, J. P. (ed). *Forensic Facial Identification: Theory and Practice of Identification of Eyewitnesses, Composites and CCTV* (159-183). Chicester, UK: John Wiley & Sons.
54. Schooler, J. W. i Engstler-Schooler, T. Y. (1990). Verbal overshadowing of visual memories: some things are better left unsaid. *Cognitive Psychology*, 22(1), 36-71.
55. Schuster, B. (2007). *Police Lineups: Making Eyewitness Identification More Reliable*. Washington, DC: U. S. Department of Justice.

56. Sijerčić-Čolić, H., Hadžimeragić, M., Jurčević, M., Kaurinović, D. i Simović, M. (2005). Komentar zakona o krivičnom/kaznenom postupku Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija.
57. Simon, D. (2012). In Doubt: The Psychology of the Criminal Justice Process. Cambridge, MA: Harvard University Press.
58. Simonović, M. (2004). Kriminalistika. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu/Institut za pravne i društvene nauke.
59. Singh, S. M. i Chakabarti, S. (2008). A study in dualism: The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde. *Indian Journal of Psychiatry*, 50(3), 221-223.
60. Sporer, S., Malpass, R., i Koehnken, G. (1996). *Psychological Issues in Eyewitness Identification*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
61. Steblay, N. K. (2014). *Double-Blind Sequential Police Lineup Procedures: Toward an Integrated Laboratory & Field Practice Perspective*. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
62. Swanson, C. R., Chamelin, N. C., Territo, L. i Taylor, R. W. (2012). *Criminal Investigation*, 11th Edition. New York, NY: McGraw-Hill.
63. Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. i Zimmerman, L. A. (2004). *Eyewitness Identification*. U: Spielberg, C. (ur.). *Encyclopedia of Applied Psychology* (875-887). San Diego, CA: Academic Press.
64. Tunnicliff, J. L. i Clark, S. E. (2000). Selecting foils for identification lineups: Matching suspects or descriptions? *Law and Human Behavior*, 24(2), 231-258.
65. U. S. Department of Justice (1999). *Eyewitness Evidence: A Guide for Law Enforcement*. Washington, DC: U. S. Department of Justice.
66. Valentine, T. (2006). *Forensic Facial Identification*. U: Heaton-Armstrong, Shepherd, E., Gudjonsson, G. i Wolchover, D. (ur.). *Witness Testimony: Psychological, Investigative and Evidential Perspectives* (281-307). New York: Oxford University Press.
67. Valentine, T., Davis, J. P. i Memon, A. (2012). Showups and Their Influence on a Subsequent Video Lineup. *Applied Cognitive Psychology*, 26, 1-23.
68. Vasiljević, T. i Grubač, M. (2011). Komentar Zakonika o krivičnom postupku, dvanaesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union/Službeni glasnik.

69. Vodinelić, V. (1985). *Kriminalistika, otkrivanje i dokazivanje – teoretski i praktični kriminalistički i dokazni problemi*, tom I. Skopje: Fakultet za bezbednost i opštествena samozaštita, Univerzitet „Kiril i Metodij“ u Skopju.
70. Vodinelić, V. (1996). *Kriminalistika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
71. Wells, G. L. (1978). Applied Eyewitness-Testimony Research: System Variables and Estimator Variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(12), 1546-1557.
72. Wells, G. L. i Penrod, S. D. (2011). Eyewitness Identification Research: Strengths and Weaknesses of Alternative Methods. U Rosenfeld, B. i Penrod, S. D. (ed.). *Research Methods in Forensic Psychology (237-256)*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
73. Wells, G. L., Rydell, S. M., i Seelau, E. P. (1993). The Selection of Distractors for Eyewitness Lineups. *Journal of Applied Psychology*, 5, 835-844.
74. Wise, R. A. i Safer, M. A. (2012). A Method for Analyzing the Accuracy of Eyewitness Testimony in Criminal Cases. *Court Review: The Journal of the American Judges Association*. 387, 22-34.
75. Wixted, J. T. i Wells, G. L. (2017). The Relationship Between Eyewitness Confidence and Identification Accuracy: A New Synthesis. *Psychological Science in the Public Interest*, 18(1), 10–65.
76. Wogalter, M. S., Malpass, R. S. i McQuiston, D. E. (2004). A National Survey of US Police on Preparation and Conduct of Identification Lineups. *Psychology, Crime & Law*, 10(1), 69-82.
77. Zarkadi, T., Wade, K. A., i Stewart, N. (2009). Creating Fair Lineups for Suspects with Distinctive Features. *Psychological Science*, 20, 1448-1453.
78. Zelenika, R. (2000). *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
79. Žarković, M. i Ivanović, Z. (2017). *Kriminalistička taktika*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.